هەلسەنگاندنا هەلبەستێن (لەتیف هەلمەت)ی ل دویڤ بنەماییێن ڕەخنەیا دەروونی

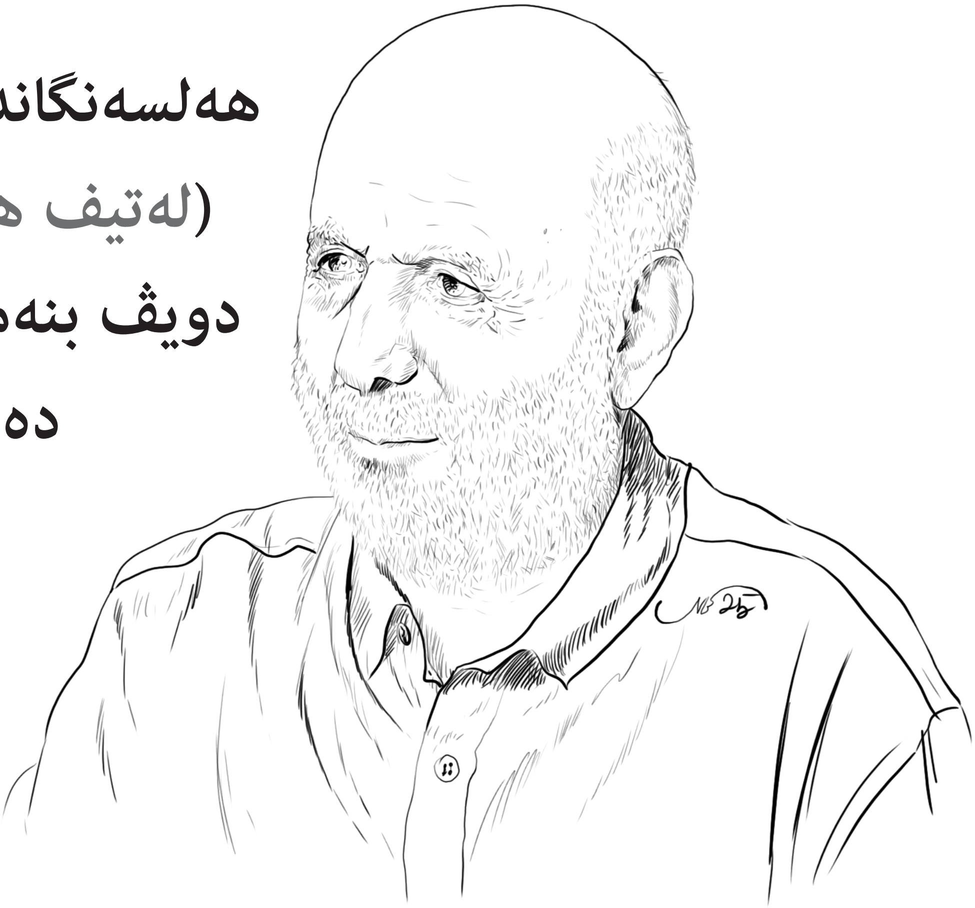

ئیسماعیل سدقی حەسەن
سەعد عەبد ئەنوەر
عەبدولڕەحمان جەلیل ئیسماعیل

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ (هەلسەنگاندنا هەلبەستێن (لەتیف هەلمەت) ل دویڤ بنەماییێن ڕەخنەیا دەروونی) هاتی یە ئەنجامدان.

گرنگيیا ئەڤێ ڤەکۆلینێ د ئەوێ چەندێ دایە، بۆ مە هەلبەستێن هەلبەستڤانێن کورد ددەتە دیارکرن و شرۆڤەکرن و بابەتێن گرێدایی ب ڕەخنەیا دەروونی ڤە د دەتە دیارکرن.

ئارمانج ژ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە، ئەم بشێن هەلبەستێن هەلبەستڤان (لەتیف هەلمەت) بدەینە دیارکرن و ل دویڤ بنەماییێن ڕەخنەیا دەروونی هەلسەنگاندنێ بۆ بکەین.

ئێك: ڕەخنە چییە و چ پەیوەندی ب دەروونێ هەلبەستڤانی ڤە هەیە؟

١-١- ڕەخنە (تێگەهـ و زاراڤ)

بەری ئەم ڕەخنەیێ ژ لایێ تێگەهـ و زاراڤي ڤە بدەینە دیارکرن، فەرە ئەم ب زانینن، کو ڕەخنەیا ئەدەبی چەندین قوناغ دەربازکرینە و بەردەوام د گوهۆڕینان دا بوویە و بوویە ئەگەرەکێ سەرەکی بو پێشڤەبرنا ئەدەبیاتان، چەندین میتۆد و ڕێباز و ئاراستە ژێ دەرچووینە و بەر ب زانستیبوونێ ڤە چووینە، نەمازە پشتی پەیدابوونا نووترین میتۆدێن ڕەخنەیی یێن ل دویڤ کۆمەکا یاسا و بنەماییێن بۆ هاتینە، کەفتینە کاری و تا قوناغا ئەڤروکە ژی بەردەوام د گوهۆڕینان دایە.

ئەگەر ئەم بێین و باس ل دەستپێکا ڕەخنەیێ بکەین، دێ بینن کو ڕەخنە ژ لایێ زاراڤی ڤە ب شێوەیێن جودا د فەرهەنگێن جودا دا هاتی یە بکارهینان، د هەر زمانەکی دا ڕەخنە ب شێوەیەکێ دهێتە دەربڕین، لێ د بنەڕەت دا پەیڤا ڕەخنە ژ پەیڤا یونانی _کریتیك- (kritika) هاتی یە و ڕامان ژێ (هونەرێ بڕیاردان و زانین و شرۆڤەکرنییە).(حاجی، ٢٠٠٨: ١٣) ئانکو بۆ ((شرۆڤەکرن و هەلسەنگاندن و ڕاڤەکرنا بەرهەمێ ئەدەبی یان دیارکرنا دەقێ ئەدەبی هاتی یە بکارهینان)).(پەروەدە، ٢٠١٨: ١٤١). بەرانبەر پەیڤا گرتیك یا لاتینی، د زمانێ ئینگلیزی دا پەیڤا (finding) بکارهاتی یە. (ناوخۆش، ٢٠٠٦: ٩٩). هەروەسا بەرانبەر ئەڤێ پەیڤێ، د زمانێ عەرەبی دا پەیڤا (النقد) بکارهاتی یە کو ب ڕامانا (نکلەك لێدا، پێڤەدا، ب نزیکیڤە لێنێڕی)دهێت. (دۆسکی، ٢٠٠٨: ٧٤٢) ئەڤە ژ لایێ زاراڤی ڤە.

ب ئەڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت، کو ڕەخنەیێ بیاڤەکێ مەزن د ناڤ ئەدەبیاتا جیهانی دا گرتی یە و هەر د کەڤن دا بوویە جهێ سەرنجا زانا و ئەدیبان. دید و بۆچوونێن جودا ل سەر ئەدەبیاتێ هەبووینە و هەلسەنگاندنا نڤیسەر و بەرهەمێن وان ل دویڤ چەند بنەمایەکێن دیارکری بوویە.

١-٢- پێناسەیێن ڕەخنەیا ئەدەبی

ڕەخنەیا ئەدەبی ل دەڤ ڕەخنەگرێن جیهانی ب شێوەیێن جودا هاتی یە پێناسەکرن، لێ هەمی پێناسە د ئێك چارچووڤەی دا دزڤرن، پتری یا پێناسەیان ل سەر ئەڤان بۆچوونان ڕێککەفتینە کو ڕەخنەیا ئەدەبی ((پشکێکە لەو چەند زانستەی کە بەهەموویان دەگوترێت ئەدەبیاتناسی و گرنگترینیان مێژووی ئەدەب و ڕەخنەی ئەدەب و تیۆری ئەدەبین. کەواتە ڕەخنەی ئەدەبی لقێکە لە ئەدەبیاتناسی هەر نەتەوەیەکی کە خاوەن ئەدەب بێت و زانستێکە قالبی خۆی هەیە و جوداە لە پشکەکانی تر، چونکە سنووری تایبەتی لە ئەدەبیاتناسی دا هەیە، بەلام لەگەل ئەوەش دا لەناو گەلێك میللەتی ڕۆژهەلات دا تا ئێستا سنوورێك بۆ ئەم پشکانەی ئەدەبیاتناسی دانەنراوە)).(ئامێدی، ٢٠٠٣: ٨) ب شێوەیەکێ دی چەندین پێناسە بۆ ڕەخنەیا ئەدەبی هەنە، ژ وان ژی:

- **ڕەخنەیا ئەدەبی** ((بریتی یە ژ ئەوێ چالاکییا داهێنەرانە ئەوا ڕەخنەگر پێ ڕادبیت، پێخەمەت ڕاڤەکرن و هەلسەنگاندنا بەرهەمێن ئەدەبی، و چەوانیا ڕەنگڤەدانا دیاردەیێن جۆراوجۆر یێن ژیانێ د ناڤ ئەڤان بەرهەماندا. هندەك جاران هەر وەکو کێلگەیەك (حقل) ژ کێلگەیێن زانستێ ئەدەبی ل ڕەخنەیا ئەدەبی (دنێرین)، کو تیۆرا ئەدەبی و مێژوویا ئەدەبی ژی بخۆڤە دگریت. ب دیتنا هندەك زانایان ڕەخنەیا ئەدەبی ڕەگەزەکە ژ ڕەگەزێن ئەدەبی)).(حاجی، ٢٠٠٨: ٩) ئانکو ڕەخنەیا ئەدەبی ڕادبیت ب شرۆڤەکرن و هەلسەنگاندنا بەرهەمێ ئەدەبی.

- **ڕەخنەیا ئەدەبی:** ((هەولێکی بێ لایەنانەیە بۆ فێربوون و برەو پێدان بەباشترین بابەتێك کە لە جیهان دا دەناسرێ و دەزانرێ)).(برێسلێر، ٢٠٠٢: ٢١) ئەوا د ئەڤێ پێناسەیێ دا دیار، ڕەخنەیا ئەدەبی لایەنێ فێربوون و بەرەڤپێشچوونییە.

- **ڕەخنەیا ئەدەبی** ((لێکۆلینەوەی کاری ئەدەبییە

بۆ خوێنەر و یارمەتیدانێتی بۆ تێگەیشتن و چێژ لێ وەرگرتنی، ئەمەش بەرێگای زانینی سروشتی ئەدەبەکە و بەدیارخستنی لایەنە بەنرخەکانی)).(ئامێدی، ٢٠٠٣: ١٣) ئانکو ڕەخنە ئێکە ژ بوارێن ئەدەبیاتێ و هاریکاریی یا خواندەڤانی دکەت داکو چێژ و خۆشیەکێ ژ وی بەرهەمی وەربگریت ئەوێ ئەو دخوینیت.

- **ڕەخنەیا ئەدەبی** ((بریتی یە لە هونەری لێکۆلینەوەی پاشماوە و دەرخستنی نرخەکەیەتی. ئەمەش ئەگەر واتا فراوانەکەی شێواز تێگەیشتین، دەبێ ئەوە بزانین کە مەبەست لە شێواز هەر دەربڕینی زمانیی نییە، بەلکو مەبەست لەوە دا بۆچوونی نووسەری گشتییە و ئەو ڕێگایەی کە دەیگرێ لە دانان و دەربڕین و بیرکردنەوە و هەستکردنە وەکو یەك)).(مندور، ١٠٤٨: ٦) ب ئەڤێ چەندێ ڕەخنە ڕادبیت ب ڤەکۆلینا بەرهەمێ ئەدەبی و وی بەرهەمی ژ لایەنێن جودا ڤە هەلسەنگینیت.

ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسەیێن بۆ ڕەخنەیا ئەدەبی هاتینە دەستنیشانکرن، ئەم دشێین بێژین کو ڕەخنەیا ئەدەبی جۆرەکێ تێکەلە ژ مێژوو و ڕەخنە و تیۆرا ئەدەبی، ئانکو ڕەخنەیا ئەدەبی ب شرۆڤەکرنا بەرهەمێ ئەدەبی ڕادبیت ل دویڤ لایەنێن جودا بەرهەمی شرۆڤەدکەت و هەلدسەنگینیت.

ڕەخنەیا دەروونی:

١-٣- (تێگەهـ و زاراڤ)

بۆ گەهشتنا تێگەهـ و زاراڤێ ڕەخنەیا دەروونی کارەکێ ب ساناهی نینە، ژبەرکو ئەڤ زانستە یێ پێکهات یە ژ چەندین پەیڤێن لێکدای، لێ ب شێوەیەکێ گشتی و ل دویڤ ژێدەرێن بەردەست ل سەر ئەڤی زانستی وەسا هاتی یە باسکرن کو (زاراڤێ ڕەخنەیا دەروونناسی ژ دوو پەیڤێن سادە پێکدهێت کو بریتی یە ژ (ڕەخنە+دەروون) ئەگەر ژ ڕامانا زاراڤێ دا تێبینی یا زاراڤی بکەین، ئەو ڕەخنەیە یاکو گرنگییێ ب شرۆڤەکرنا دەروونی یان شرۆڤەکرنا لایەنێن دەروونی ل ناڤ دەقێن ئەدەبی دا ددەت. کو دبنەڕەت دا ڤەدگەرنە ڤە بۆ پەیڤا یونانی(psych) کو ب واتایا (گیان) یان (دەروون) دهێن. هەروەسا گەلەک جاران پەیڤا (psychirios) ب واتایا (ڕۆحانی) یان دەروونی دهێتە بکارئینان. ئەڤە دگەل پەیڤا(logos) دهێنە گرێدان و پەیڤا(psychelogos) ب واتایا دەروونناسی دروست دبیت کو مەبەست پێ (زانستێ ڤەکۆلینێ ل دەروونێ مرۆڤی ئەنجامددەت، بەلێ دەروونێ مرۆڤی ماددەیەك نینە کو بشێت د تاقیگەهان دا ڤەکۆلینێ ل سەر بکەت. بەلکو ڕێبازەکە ل سەر بنەمایێ گرنگیدان ب لایەنێ دەروونی و ئەو لایەنێن پەیوەندی ب دەروونی ڤە هەیە، هەروەسا ئەو لایەنێن دەرکەڤتنان یێن کو ب لایەنێ دەروونی ڤە دروستدبن و ڕەنگڤەدانەکا ئاشکەرا ب سەر داهێنانێن دەقی دا هەیە(دامەزراوە). ب تایبەتی ئەو لایەن و دەرکەڤتنێن لایەنێن دەروونی یێن نڤیسەر ل دەقێ خۆ دا بکارهینایین کو هەردەم ئەڤ لایەنە ڕۆلەکێ بەرچاڤ د داهێنانا دەقی دا هەیە، بەلێ ئەڤ ڕێبازا ڕەخنەیا شیکاری ڕاڤەکرنا بنەمایێن ئێك ژ ڕێباز و چەمك و قوتابخانەیا دەروونناسییا ئەنجامددەت).(عبدالرحمن و اسعد، ٢٠١٧: ١٠٣) د زمانێ عەرەبی دا ژی بەرانبەر ئەڤی زاراڤی (البعد النفسي) بکاردهێت،

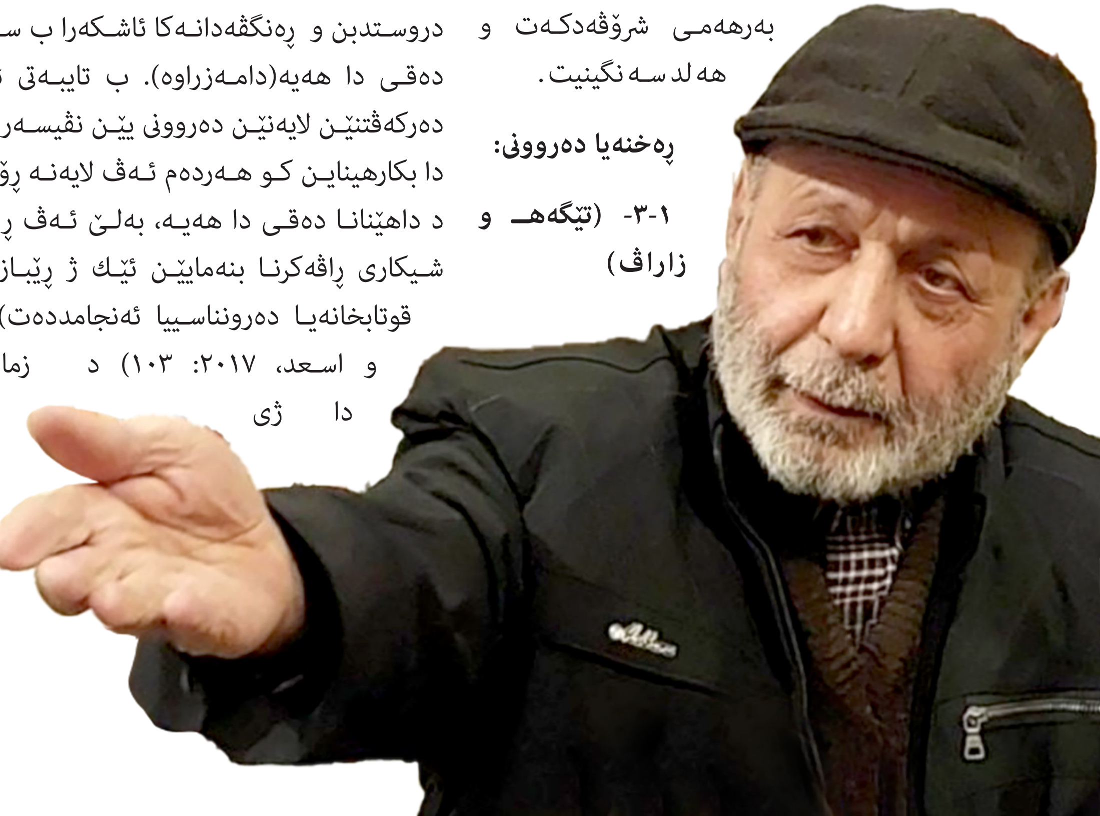

کو د فەرهەنگا هەنبانەبۆرینە دا بە مانای: خەندەك، ئاوەڕۆی ئاوی پیس، ڕێگە بەژێر زەوی دا هاتووە)). (عیسا، ٢٠٠٨: ٢).

هەروەسا هەژی ئاماژەپێکرنێ یە کو ئەڤ زانستە (هەر لدەستپێکێ وەکی زانستەك هاتە نیاسین ئەڤ چەندە بۆ مەزنترین ئاریشە ل هەمبەر زانستێ دەروونناسی، و ب نەچاری دەروونناسییێ ڤەکۆلینێن خۆ ژ ڤەکۆلینا دەروونێ مرۆڤی بەرەف ل سەر ڕەفتارێن مرۆڤان دبر، چونکی ب بۆچوونا وان دەروونێ مرۆڤی ب ڕێکا کارو ڕەفتارێن مرۆڤی دهێتە بەرجەستەکرن، لەورا دشێن ب ڕێکا وان ڕەفتارێن مرۆڤی دگەل بگەهینە حالەتێ دەروونی یێ وی. دەروونناسی ل سەردەمێ کەڤن دا ب ڤەکۆلینێن (ڕۆحانی زانینا بنەکۆکا ڕۆحی یا تایبەت بوو، هەر ژبەر هندێ ژی زانایا ئەو ڤەکۆلینێن ب دوو زانستێ و پڕ تەم و مژاوی دانان لەو پشکەك ژ وان هەولدان ئێدی زانستێ دەروونناسییێ بەرەف ڤەکۆلینان ل سەر عەقلی ببەن، لێ د ناڤخۆیا خۆ دا ئەو ل سەر واتایا عەقلی د ناکۆك بوون، لەورا هندەك زانایان ناڤێ وێ کرە (زانستێ هەستی)، چونکی هەست ژ گرنگترین دیاردەیێن عەقلییە، پاشی هندەك زانایێن دی ئەو تێبینی کر کو هێزەکا نەپەنی زالگەهێ ل سەر کار و کریارێن مرۆڤان دکەت، کو ئەوژی نەستێ مرۆڤی یە). (عبدالرحمن و اسعد، ٢٠١٧: ١٠٣)

١-٤- پێناسەیێن ڕەخنەیا دەروونی

دەربارەی پێناسەیێن ڕەخنەیا دەروونی، دەروونناس و زمانڤان چەندین بیروبۆچوونێن جودا ل دۆر پێناسەکرنا ئەڤی جۆرێ ڕەخنەیی دەربڕینە، کو هەر ئێك ل دویڤ شەنگەستەیا خوە پێناسەیەك دایە ئەڤی زانستی، گرنگترین پێناسە د ئەڤێن ل خوارێ نە:-

- **ڕەخنەیا دەروونی:** (ئێکە ژ بنەماییێن سەرەکی یێن ڕەخنەیا دەروونی، ئارمانج ژێ شرۆڤەکرنا کەسایەتی یا نڤیسەری نینە، بەلکو بۆ تێگەهشتن د نڤیسینێ دا، ئانکو بریتی یە ژ شرۆڤەکرنا دەقێ ئەدەبی بۆ تێگەهشتن ل دەروونێ وی ئەوێ کو تێکست نڤیسی).(البرکە، ٢٠٠٢: ٢٢)، ئانکو ڕەخنەیا دەروونی د ناڤ بەرهەمێ ئەدەبی دا بۆ مە وی دەقێ ئەدەبی ژلایێ دەروونی ڤە شرۆڤەدکەت. کەواتا نڤیسەر پتر ل سەر لایەنێن دەروونی ڕادوەستیت و بارودۆخێ تاکە کەسی ژلایێ دەروونی ڤە شیکاردکەت.

- **ڕەخنەیا دەروونی:** ((بریتی یە ژبەرسڤدانا کاریگەرییێن دەروونی یێن دیارکریانە)).(قصاب، ٢٠٠٧: ٥٤) ئانکو بریتی یە ژ هەبوونا کۆمەکا بەرسڤێن دەروونی کو ل سەر کەسان ڤە د دیاربن.

- **ب دیتنا فرۆیدی ڕەخنەیا دەروونی:** (هەولدانەکە بۆ دیارکرنا بەگراوەندێن هزر و دیتن و بیرهاتنێن کەسایەتییێن نڤیسکاری د ناڤ بەرهەمێ ئەدەبی دا). (حاجی، ٢٠٠٨: ٤٤). ئانکو ئەو هزرو دیتنێن د ناڤ دەقی دا دهێنە دارێژتن، ب ڕێکا دەروونی دهێنە دیارکرن و شرۆڤەکرن.

- **ڕەخنەیا دەروونی** ((بریتی یە لە تۆێژینەوە و شیکردنەوە و ڕاڤەکردنی ڕەهەندی دەروونی لە دەقی ئەدەبیدایە، لەو ڕوانگەیەوە کە دەق ڕەنگدانەوەی دەروونی خاوەنەکەیەتی و ڕەهەندی دەروونی خاوەنەکەیەتی و ڕەهەندی دەروونی بە هەموو دۆخە جوداکانییەوە ئامادەیی لە نێو دەق دا دەبێت، لە پرۆسەی ڕاڤەکردن و تۆێژینەوەش دا پشت بە چەمك و زاراوە و میکانیزم و تیۆر و هەنگاوە پراکتیکییەکانی ئاراستە جوداییەکانی نێو ئەم قوتابخانەیە دەبەستێت)). (قادر، ٢٠٢٣: ٤٦٤). ڕەخنەیا دەروونی شرۆڤەکرنا وان بوارانە ئەوێن گرێدای ب دەروونێ مرۆڤی ڤە.

ل دویڤ ئەڤان پێناسەیێن بۆ ڕەخنەیا دەروونی هاتینە ئەنجامدان، ئەم دشێین بێژین کو پێناسەیا(ڕێبین خەلیل قادر) ژ هەمی پێناسەیێن دی پەسەندتر و ئاشکەراترە ژبۆ دیارکرنا ڕەخنەیا دەروونی د ناڤ بەرهەمێن ئەدەبی دا، ژبەرکو ئەڤ ڕەخنەیە ڕادبیت ب دیارکرن و شرۆڤەکرن و هەلسەنگاندنا وان تێکستان، ئەوێن گرێدای بن ب دەروونێ کارەکتەران ڤە.

١-٥- مێژوویا پەیدابوونا ڕەخنەیا دەروونی

دەربارەی مێژوویا پەیدابوونا ئەڤی زانستی هاتی یە کو سەرهلدانا ئەڤی زانستی هەر ڤەدگەریت بۆ سەرهلدانا دەروناسییێ، ئانکو (ئەڤ باسکرنا کارتێکرنا ئەدەبیاتان ل سەر دەروونێ مرۆڤی بۆ سەردەمێن کەڤن دزڤریتەڤە ل گۆرەی وان نڤیسەرێن ل بەردەست باسکرنا ئەڤێ کارتێکرنێ بۆ ئێکەم جار ڤەدگەریتەڤە بۆ هەردوو زانایێن ناڤدارێن یونانی (ئەفلاتۆن و ئەرستۆ)ی مینا پتریا بوارێن دی یێن زانستی و مرۆڤی، ئەفلاتۆنی د کۆمارا خۆ دا گەلەک جاران باسی ئەڤێ کارتێکرنێ کری یە بۆ نموونە دەما ئەفلاتۆن ل سەر زارێ سۆکراتی د کۆمارێ دا باسێ لاسایکرنێ د هەلبەستێ دا دکەت دبێژیت: سۆکرات لاسایکرنا کارتێکرنێ ل سەر کیژ پشکێ مرۆڤی دکەت. هەروەسا هەر ژبەر وان کارتێکرنێن خراب یێن هەلبەست ل دەروونێ خەلکێ دکەت کو وان بەرەڤ خرابییێ ڤە دبەت، ئەفلاتۆنی هەلبەستڤان ژ کۆمارێ دەرئێخستن، بتنێ ئەو نەبن یێن هاندانا خەلکێ دکەن، کو بەرگرییێ ژ کۆمارێ بکەن، ئەرستۆ ژی د پەرتووکا (هونەرێ هەلبەستێ) دا باسێ کارتێکرنا تراژیدیایێ ل سەر دەروونێ مرۆڤی و چاوانی یا پاکبوونا دەروونێ مرۆڤی ب ڕێکا تراژیدیایێ دکەت، بەلێ بۆ ئێکەم جارا سەرهلدانا تیۆرا ڕەخنەیا دەروونی ب شێوەیەکێ تیۆری و دروست ڤەدگەڕیتەڤە بۆ دەستپێکا سەدێ بیستێ ل سەردەستێ زانایێ نەمساوی (سیگموند فرۆید) ب تایبەت پشتی بەلاڤبوونا پەرتووکا وی یا بناڤێ (راڤەکرنا خەونا) ل سالا ١٩٠٠ میتۆدا ڕەخنەیا دەروونی چەند ڕابەر و زانایەکان ب بۆچوونێن خۆ ئافراندیە و دەولەمەندکریە). (عبدالرحمن و اسعد، ٢٠١٧: ١٠٦) هەروەك مە دایە دیارکرن کو ڕەخنەیا دەروونی ڤەدگەڕیت بۆ سەردەمێن هەرە کەڤن و هێدی هێدی ئەڤی زانستی جهێ خۆ د ناڤ ئەدەبیاتێن جیهانی دا گرتی یە، هەتا وی ڕادەی گەهشتی یە ئەڤی سەردەمێ نوکە و د ناڤ ئەدەبیاتێ کوردی دا ژی کار ل سەر هاتی یە کرن و چەندین نڤیسەر و ئەدەبیاتێن کورد د ناڤ بەرهەمێن خۆ دا ئەڤ لایەنە دایە دیارکرن و بەرچاڤکرن.

١-٦- ڕابەرێن ڕەخنەیا دەروونی:

ژ ڕابەرێن گرنگ یێن ڕەخنەیا دەروونی، پێکهاتینە ژ ئەڤێن ل خوارێ:

١-٥-١- فرۆید:

فرۆید وەك داهێنەرێ قوتابخانەیا دەروونی، (ئەڤی زانایی زانستێ شرۆڤەکرنا دەروونی کو ب ڕەنگەکێ ئەکتیڤ دگەل پەیدابوونا زانایێن دەروناسی سیگموند فرۆیدی ل سەدێ بیستێ ل سالا ١٨٦٠ تا ١٩٣٩ هاتیە د ناڤ ئەدەب و ڕەخنەیا ئەدەبی دا، د ڕاستی دا فرۆیدی هەر ل دەستپێکا کارێ خۆ پەنا بریە بەر ئەدەبێ ژبۆ ئەنجامدانا پراکتیککرنا ل سەر تیۆرێن خۆ یێن دەروونی). (رەسوول، ٢٠١٢: ٧١)

فرۆید عەقلی داپشک دکەت ب سەر سێ پشکان:

١-٦-١-١- هەست: بریتی یە ژ هۆکارەکێ ڕاستەوخۆ بۆ داکو مرۆڤی ل سەر هەبوونا چێژێ و ماندووبوونێ ئاگەهداربکەت، ئانکو مرۆڤ ب ڕێکا هەستێ دگەهیتە وان هیڤی و ئارمانج و پیلانێن ددانیت و ژ پێخەمەت وان کاردکەت داکو وان لڤینێن د هەستی دا بجهبینیت.

١-٦-١-٢- بەری هەستی: لایەنێ دووێ ژ مێشکی لدەڤ فرۆیدی بەری هەستی یە کو ل دویڤ دیتنا وی بیاڤەکێ مەژی ب شێوەیەکێ ڤەشارتی وەردگریت، ئەگەر ژ لایێ واتایا پەسنێ ڤە هەست و نەست نەبیت، د وی دەمی دا دبێژنە وی لایەنی (بەری هەستی).

١-٦-١-٣- نەست: فرۆیدی زاراڤێ نەستی دانایە و ئەڤ زاراڤە ڕامانا هندێ ددەت کو پێدڤی یە مرۆڤ ژ بوارێ خۆ ل سەر پەیوەندییەکا سەرەکی ل گەل حەزێن خۆ یێن کپکری ئاڤا بکەت. (یاسین، ٢٠١٥: ١٠٩)

فرۆید د شرۆڤەکرنێن خۆ دا ژبۆ چەمکێ کەسایەتییان

هەولددەت کەسایەتیێن مرۆڤی د ناڤ خۆیا خۆ دا داپشکی سێ پشکان بکەت، ئەوژی ئەڤەنە:

- **ئەو(ID):** ئەو ((بەشێکە کە هەر لەگەل لەدایکبوونی مرۆییەکان تاکو مردنی مرۆیی لە گەلیدایە وە هەموو ساخلەتی کاتی و حەزو غریزەیی مرۆیی لەخۆیەوە دەگرێت، ئەم پشکە نوینەری کۆگەی وزەی دەروونی مرۆیی دەکاتەوە، کە فرۆید یە (لیبد-libido) ناودەکات. ئەم لایەنە بە کەسێتی مرۆییەوە بەستراوە بە ئاستی بەبێ ئاگایی (unconscious) لە سەر بنەمای چێژ (مبدأ اللذة) کاردەکات، یاخود تێرکرن بە ئارمانجی چێژوەرگرتنی. ئەو (ID) واقیع و ڕێساکانی کۆمەلایەتی و کات و شوێن فەرانۆش دەکات و گرنگیی پێ نادرێت وە ل کاتی گونجاو دا حەزەکانی خۆی تێر دەکاتەوە)). (حوسێن، ٢٠٠٧: ٢٤٨)

- **من(Ego):** ئەڤ پشکە ژ کەسایەتیا مرۆڤی ل گەل تێکەلبوونا ب ژینگەهێ دروست دبیت، ب تایبەتی ل تەمەنێ ئێک سالی یێ تا دوو سالی یێ. ئەڤ پشکە سەر ب ئاستێ ئاگەهی یێ (conscious) د مرۆڤی دا یە، ل دویڤ بنەمایێن واقعی (مبدأ الواقع) کاردکەت، و ئەڤ پشکا کەسایەتی یا مرۆڤی ل ژێر ئەرکێن سەخت و دژواردایە و ئەڤ ئەرکە ژی بریتی یە ژ ڕێکخستنا داخوازیێن (ئەو) و (ئەزێ بالا) چونکی نەهەڤسەنگی یا د ناقبەرا ئەڤان دوو جەمسەران دا، مرۆڤی تووشی ئالۆزییێن دەروونی دکەت.

- **ئەزێ بالا(super ego):** ئەڤ پشکە ژی ل دەمێ پێشڤەچوونا لایەنێ کۆمەلایەتی یێ مرۆڤی دروست دبیت، ژ ئەنجامێ تێکەلبوون دگەل بهایێن ڕەوشتییانە بخۆڤە دگریت، و ئەڤ پشکە لایەنێ ڕەوشتی و کەسایەتی یا مرۆڤی بخۆڤە دگریت، کو ل ژێر کاریگەری یا بنەمایێن (ئاکار) ڕەوشتکاری (مبدأ الأخلاق) کاردکەت. (أمین، ٢٠٠٩: ٣٨)

١-٥-٢- کارل یونگ:

زانایێ ئەلمانی (کارل یونگ) کو ئێک ژ قوتابییێن فرۆیدی بوویە، تا سالا ١٩١٤ ل سەر هەمان ڕەوتا فرۆیدی بوو، وی ڕێبازەکا تایبەت ب خۆڤە دامەزراند، گەلەک

ژ مامۆستایێ خۆ فرۆیدی دویرتر تەماشەی بابەتی دکر و زێدەکرنەك ل سەر ئاستێ تاکەکەسی کر، کو ئەو ژی (نەستێ کۆ) بوو ب بۆچوونا وی نڤیسەر دەربرینێ ژ نەستێ کۆ دکەت (یۆنگ پێی وایە ئاگایی تاکەکەس یان کەسایەتی مرۆڤ لە سنووری ئەزموونێکێ سەرجەم مرۆڤایەتی کە گرۆپە مرۆییە هەرکۆنەکانیش لەخۆوە دەگرێت). (عبدالرحمن و اسعد، ٢٠١٧: ١١٣) ئانکو یونگ دوپاتییێ ل ئەڤێ چەندێ دکەت کو نەستەکێ دی ژی دگەل نەستێ هەیە کو مرۆڤایەتی هەموو د دروستکرنا وێ نەستی دا پشکدارە، هەروەسا یۆنك دەروونی داپشک ب سەر سێ قوناغان دا داپشک دکەت، ئەوژی:

١-٦-٢-١- هەست(ئاگایی): ب ئێك ژ پێکهاتەیێن (من) ددانیت کو پەیوەندییەکا موکوم ب نەستێ مرۆڤی ڤە هەیە.

١-٦-٢-٢- نەستێ تاکەکەسی: ئەڤ پشکا دەروونی گەلەک کاریگەری ل سەر خەونێن مرۆڤی هەیە و دبیتە ئەگەر کو گرێ یێن دەروونی ل دەڤ مرۆڤی پەیدابن، کو ژ هەموو وان هەست و سۆز و حەز و ئارەزوییێن کپکری پێکدهێت.

١-٦-٢-٣- نەستێ کۆ: مەبەست ژێ ئەو ڕەفتارن یێن مرۆڤ ب ڕێکا پەروەردێ فێردبیت کو هەمی کۆمەلگەهــ د دروستکرنا وان ڕەفتاران دا پشکدارە، چونکی ئەو ڕەفتارن یێن وەك یاسا و داب و نەریت ژ داب و کالان ماین و د ناڤ جڤاکی دا بەربەلاڤبووین. (عبدالرحمن و اسعد، ٢٠١٧: ١١٣)

هەروەسا هەژی ئاماژەپێکرنێ یە کو (یونگ) نەستێ کۆ داپشکی سەر چەندین پێکهاتەیێن جودا دکەت، کو ئەو ژی ئەڤەنە (ماسك، ئەنیما، ئەنیمۆس، سیبەر، خۆد).

١-٥-٣- ئالفرید ئادلێر:

ئادلەر دهێتە هژمارتن ژ سەرکردەیێن مەزن یێن قوتابخانەیا شرۆڤەکرنا دەروونی، کو دگەل (سیگمۆند فرۆید) و (گۆستاف یونگ)ی ڕۆلەکێ بەرچاڤ د ئاڤاکرنا دەروونناسی یا نوی دا هەبوو (ئالفرید ئادلەر ئێك بوو ژ دامەزرێنەرێن زانستێ دەروونشیکاری ل ڤیەننا و پاشی بوویە سەرۆکێ ئەڤێ دەستەیێ. دگەل فرۆیدی کاردکر د ناڤبەرا سالێن (١٩٠٢-١٩١١)). (پێشرەو ، ٢٠١٢: ١٩) پاشی ل سالا (١٩١٢) دگەل چەندین زانایێن دەروونی قوتابخانەیەك ب ناڤێ (کۆمەلا دەروونناسیا تاکەکەسی) دامەزراند. هەروەسا دویر ژ هزرا کلاسیکی، سێکس و غەریزە بنەماییێن کارێ وی بوون.(بیدس، ١٩٨٦: ١٦٠)

د ڕاستی دا ئەڤ زانایە کار ل سەر تاکی دکەت و ب بۆچوونا وی ژ دەستپێکێ دا مرۆڤ بوونەوەرەکێ کۆمەلایەتی یە و ئەڤ کۆمەلاتبوونە مرۆڤان ب ئێك و دویڤە گرێددەت، کو دەربارەی زارۆکینێ دبێژیت: ((منال لە سەرەتاوە بەدوای نواندنێ خۆشەویستی و ڕاکێشانی خۆشەویستی ئەوانی تر و نزیك بوونەوە لەگەورەکان، پیشان ئەدات کە هەستی کۆمەلایەتی بوون بە شێوەی خودی یان ڕەمەکیانە لەبوونی دا هەیە)).(مایی و صدیق، ٢٠٢٠: ٦٠) هەر ب ئەڤێ چەندێ ئادلەر د بوارێ ئەڤی زانستی دا هەتا دوماهی یا ژیانا خۆ کارکری یە و (د ژیێ (٦٧) سالی دا بوو وی ب ڕژدی کار دکر و پێشوازی یا نەخۆشێن خۆ دکر و پەرتووك نڤیسن و وانە دگۆتن هەتا هندەك دەما (٥٦) وانە د چار وەلاتێن جودا دا د ماوەیێ ئێك مەهـ دا دگۆتن).(مایی و صدیق، ٢٠٢٠: ١٣) ل دوماهی یێ ئەم دشێین بێژین ئادلەر د ئەڤی بواری دا گرنگییێ ب ئەڤان هەر سێ خالان ددەت: ڤەگەڕیان بۆ تەمەنێن زارۆکینی یێ. شرۆڤەکرنا خەونان. ل دویڤ ئێکهاتنا ژدایکبوونێ.(پێش ڕەو، ٢٠١٢: ١٩)

١-٦- بنەماییێن ڕەخنەیا دەروونی

ڕەخنەیا دەروونی چەندین بنەماییێن تایبەت هەنە کو ل دویڤ ئەڤان بنەمایان مامەلەیێ دگەل دەقێ ئەدەبی دا دکەت، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ بنەماییێن سەرەکینە:

١. دەق ڕەنگدانەوەی دەروونی دەقنووسە: ئەم میتۆدە

ئـەدەب بـە ڕەنگدانـەوەی ڕەهەنـدی دەروونی دادەنێت و پێیوایـە کـە ئـەدەب بەرهەمێکـە وەلامـدەرەوەی پاڵنەرە دەروونییـە دیارکراوەکانـە، لـە لایـەن کۆمەڵیـك هێـزی دەروونی جـوداوە دەردەچێـت. بـەلای ئـەم میتـۆدەوە ڕەهەنـدی دەروونی کاریگەرییـەکی گەلەکـی بەسـەر ئەدەبـەوە هەیـە و یەکێـك لـەو ڕەهەندانانـەی ڕۆلیـان لـە داهێنـانی ئـەدەب دا هەیـە، بریتـی یـە لـە ڕەهەنـدی دەروونی. بـە تایبەتیـش بارودۆخـی دەروونی دەقنـووس و ئـەو کاریگـەری و شـوێنەوارانەی لـە دەروونی دەقنوسـەوە شـۆڕدەبنەوە بـۆ نێـو دەقـەکانی و دەبنـە پشـکێك لـە بونیـادی .

٢. نائاگایی سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی دەقی ئەدەبییە: یەکێك لەو سەرچاوە نادیارو سەرسوڕهێنەرانەی ڕۆڵی بەرچاویان لە داهێنانی ئەدەب دا هەیە، بریتی یە لەو جیهانە نائاگاییەی (سیگمۆند فرۆید) لە دەروونی مرۆڤ دا دۆزییەوە و ئەمباری حەز و ئارەزوو و غەریزە چەپێنراوەکان مرۆڤە. کەواتە لای ئەمانە ئەدەب و هونەری بەرز و سەرنجڕاکێش سەر بە ناهۆشیاری و نائاگایین، نەك هۆشیاری و ئاگایی.

٣. داهینانی ئەدەبی جۆرێکە لە گەڕاندنەوەی هاوسەنگی بۆ دەروونی دەقنووس: دەروونی مرۆڤ بەردەوام لەنێو ململانێیەکی قۆل و شاراوە دا دەژیت، ململانێیەك پێوەندی بە سروشتی ناخ و دەروونی مرۆڤەکان و ئاگایی و نائاگاییانەوە هەیە. ململانێیەك لە نێوان حەز و داواکارییە گەلەکەکانی (ئەو) و چاودێریکردن و سانسۆر خستنەسەر و ڕەتکردنەوە بەردەوامەکانی (منی بالا) و سانسۆرەکانی (واقیع) بۆ حەز و ئارەزووە نەشیاو و نەگونجاوەکانی (ئەو) و گەڕاندنەوەیان بۆ نێو نائاگایی.

٤. ڕەخنەیـەکی شرۆڤەکارییـە: پرۆسـە ڕەخنەییەکـەی ئـەم میتـۆدە ڕاڤەییـە و بایـەخ بـە ڕاڤەکـردنی ڕەهەنـدی دەروونی و دەلالەتـە دەروونییـەکانی نێـو دەق دەدات و پێیـان وایـە دەق لـە چەندیـن چیـن و دەلالـەتی کەلەکەبوو بەسـەر یەکـترەوە پێکهاتـووە، کـە پێویسـت بـە ڕاڤەکـردن و شـیکردنەوەیان دەکات بـۆ دۆزینـەوەی واتاکانیـان.

٥. گرنگیـدان بـە ژیـانی دەقنـووس: دوای ماوەیـەکی گەلەک لە سـەرهەڵدان و ناسـاندنی، ڕەخنـەی شـیکردنەوەی دەروونی پشـکێوەیەکی سـەرەکی جەختـی لەسـەر دەقنووس کردۆتـەوە. کـە بـە ژیاننامـەی خـودی ناسراوە، ئـەم میتۆدە شـیکردنەوەییە هەڵدەسـتێت بـە کۆکردنـەوەی زانیـاری لەبـارەی دەقنووسـەوە، لـە ڕێـی ژیاننامـەی کـەسی دەقنـووس، نامـە کەسـییەکان، یـان هەندێـك لـە بەڵگەنامـەکان کـە پێوەندییـان بـە دەقنووسـەوە هەیـە. کـە دواتـر ئـەم زانیارییانـە لـە پرۆسـە ڕەخنەییـەکان و ڕاڤەکـردن و شـیکردنەوەی ڕەهەنـدی دەروونی نێـو دەق کـەلکی لێوەردەگیرێـت.

٦. دەقـی ئـەدەبی سیستـەمێکی ڕەمزییـە، واتـە دەقـی ئـەدەبی لـە چەندیـن ڕەمـز پێکهاتـووە کـە پێویسـتە بدۆزرێنەوە و شـیبکرێنەوە، چونکە دەقنووس هەوڵدەدات ئـەوەی لـە نائاگایـی دا چەپاندوویتـی و بـواری دەرچـوونی بۆ جیهانی نائاگایـی نەبـووە جا لەبـەر هـەر هۆکارێـك بێـت، ئـەوا لـە دەقـی ئەدەبـی دا دەیگۆڕێـت بـۆ کۆمەڵێك ڕەمـز کـە ئامـاژە و دەلالـەتی شـاراوەیان هەڵگرتـووە و چەپێـنراوەکان لەمیـان ئـەو ڕەمزانـەوە دەردەبڕێت.(قادر، ٢٠٢٣: ٤٧٠-٤٧٢)

دوو: هەلسەنگاندنا هەلبەستێن (لەتیف هەلمەت) ل دویڤ بنەماێن ڕەخنەیا دەروونی

د پشکا بووری دا مە دا دیارکرن کو ڕەخنەیا دەروونی چیە و چ بنەما هەنە، د ئەڤێ پشکێ دا ژبۆ لایەنێ پراکتیکی و دیارکرنا بنەماێن ڕەخنەیێ، مە دیوانا (لەتیف هەلمەت) هەلبژارتی یە، مە بزاڤ کری یە وان هەلبەستان هەلبژێرین و شرۆڤەبکەین ئەوێن لایەنێ ڕەخنەیا دەروونی تێدا دیاردبن، ئەوژی ل دویڤ ئەڤان خالێن ل خوارێ هاتینە مە هەلسەنگاندن د شرۆڤەکرنا خۆ دا ئەنجامدایە:

٢-١- خەم:

خـەم وەك ئێـك ژ وان بنەمایـان یێـن کـو گرێدایـی ب

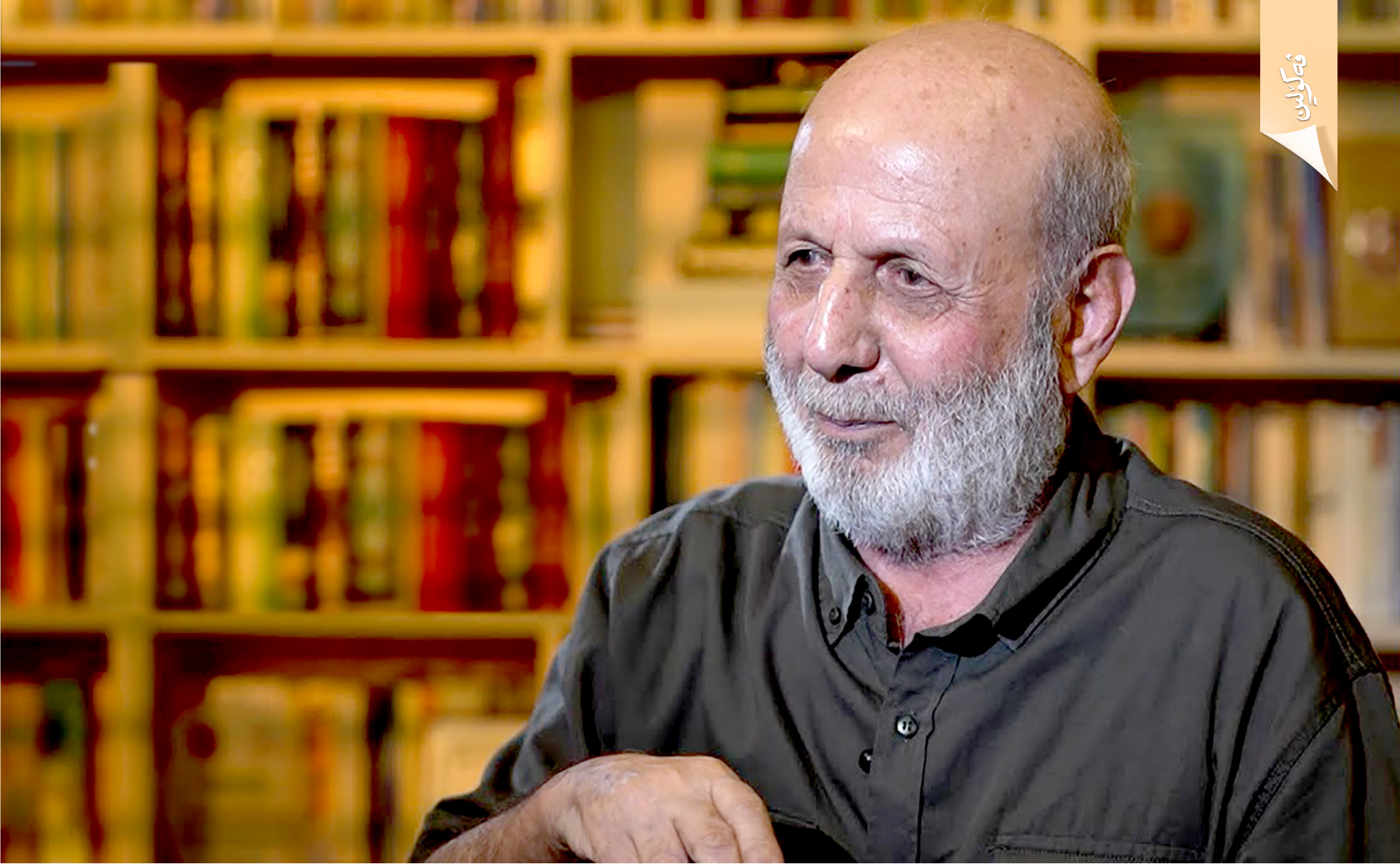

دەروونێ مرۆڤی ڤە، کو گەلەك جاران ژ بەر بارودۆخێن جودا مرۆڤ خەمگین دبیت، د هەلبەستێن هەلبەستڤانی دا ئەڤ بنەمایە دهێتە دیتن دەمێ د هەلبەستا خۆ دا ب ناڤێ (سێ هۆنراوە بۆ دایکم) دبێژیت:

((لە باوەشی تەنیایدا

ژوورەکانم پشکنی

خەم لە تاریکایی دا

هەلی مژیم هەتا بنی

کە خەو چاومی پۆشیەوە

تۆم لە دلما دۆزیەوە)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٣٦)

هەلبەستڤان وەسا د دەتە دیارکرن، کو ئەو د ناڤخۆیا خۆ دا یێ پڕە ژ خەمان، ئانکو خەمان ئەو هەمی یێ داگیرکری، ژبەر خەمێن مەزن ئەو ژوورا خۆ ب تاری دبینیت، ئەڤ خەما ب سەر ئەوی دا هاتی ژبەر تنێبوون و نەبوونا کەسەکییە ل دەڤ وی، ئانکو ئەو یێ خەما هندێ دخۆت ژبەرکو یارا وی ل دەڤ وی نینە. هەروەسا د هەلبەستەکا دی دا ب ناڤێ

(بۆ ئەو ڕۆژەی کە هالی ئەکشێ) هەلبەستڤان هەر باسێ خەما خۆ دکەت و دبێژیت:

((زامەکانم کرد بە چار پایەیەکی خەمبار

بۆ یەکەم یار

وەستام لەبەر دەرگای ئازار

خەمم کرد بە لافیتەیەکی زامدار

بۆ هۆنراوە بۆ پرسیار

بۆ شیوەنی هەستیارەکان

بۆ شیوەنی دلدارەکان)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٦٥)

هەلبەستڤان خەمگینی یا خۆ دەربارەی وێ یارا خۆ ئەوا بۆ ئێکەم جار حەز ژێکری د دەتە دیارکرن، ژبەرکو ئەو حەز ژ کەسەکێ دکەت و وێ کەسێ ئاگەهـ ژێ نینە یان ژێ حەز ژ وی ناکەت، لەورا هەلبەستڤان ب خەم دکەڤیت و خەمگینی یا خۆ ب رێکا ئەڤێ هەلبەستێ دەردبڕیت، ئەو وەسا ددەتە دیارکرن کو ئەو یێ بێزاربووی ژ ئەڤێ خەما هەردەم دگەل ئەوی دا هەڤال.

٢-٢- خەوبینین (خەون دیتن- دیتنا خەونان- خەون)

گەلەك جاران مرۆڤ خەونان ب وی تشتی ڤە دبینیت و خەیالا وی تشتی دکەت، ئەوێ د ژیانا ڕاستەقینە دا ب دەست نەکەڤیت یان ب دەستڤەئینانا وێ ب زەحمەت بیت، هەلبەستڤان (لەتیف هەلمەت)ژی ئێکە ژ وان کەسان یێن کو خەونان ب وێ چەندێ ڤە دبینیت دەمێ ئەو دگەل یارا خۆدا، ئەڤێ چەندێ د هەلبەستا (خواو شارە بچکۆلەکەمان) ددەتە دیارکرن دەمێ دبێژیت:

((سێبەرێك لە ئاوازەی ئەندێشەی دڵمایە

خەو بە هیواوە ئەبێنێ

وەکو ئاو پێئەکەنێ

بۆ خۆشەویستیەکی بێ کۆتایی

کە لە دڵی شاخەکانا نوسراوە

من هەمیشە بۆ کەشتیەك ئەگەڕێم

بمگێڕێتەوە بۆ لای تۆ)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٤٥)

ژبەرکو ئەو دووری یارا خۆیە و دیتن و گەهشتنا هەلبەستڤانی بۆ یارا وی ئەستەمە، ژبەر هندێ داکو هەست و سۆزێن خۆ بەرانبەر ئەڤێ چەندێ دەربڕیت، هەلبەستڤان ب رێکا هەلبەستا خۆ ددەتە دیارکرن کو خەونێ ب وێ چەندێ ڤە دبینیت، دەمێ دگەل یارا خۆ دا و بۆ هەتا هەتایێ ئەو دگەل ئێك دا. هەروەسا د هەلبەستەکا دی دا ب ناڤێ (خەوی سەوز) هەلبەستڤان دبێژیت:

((گەر لە خەوتا شاعیرێك هات

ویستی باوەشت پیاکات

ویستی بەگەلەک ماچت کات

گەر لە خەوتا شاعیرێك هات

ویستی بترفێنێ و بتبات

ئاخر مەگەر

من لە خەودا بێم بۆ لات)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٨٣)

د ئەڤێ هەلبەستێ دا هەلبەستڤان د هەلبەستا خۆ دا خەونێ ب وێ چەندێ دبینیت و دەمێ دگەهیتە یارا خۆ یارا خۆ ماچی دکەت و هەروەسا وێ هەمێزبکەت و حەزژێکرنا خۆ بۆ وێ بدەتە دیارکرن، سەرەرای هندێ وەسا دیارە یارا وی حەزژێکرن ل بەرانبەر هەلبەستڤانی دا نینە، ژبەرکو هەلبەستڤان دبێژیت ئەگەر هەلبەستڤانەك هات و ب گەلەکی تو ماچی کری، ل ئەڤێرێ دیارە کو ئەو حەزژێکرنا وی بۆ یارا خۆ هەی ب تنێ ژ لایێ هەلبەستڤانیڤەیە و گەهشتنا ئەوێ گەلەك ئەستەمە، لەورا خەونێ ب هندێ ڤە دبینت دەمێ هەلبەستڤان دگەلدا.

٢-٣- بێ هیڤیبوون

بێ هیڤیبوون ئێکە ژ لایەنێن دەروونی کو ب سەر مرۆڤی دا دهێت دەمێ مرۆڤ پشتی چاڤەڕێبوونەکا گەلەک ژ تشتەکی بێ هیڤی بیت، هەلبەستڤان د هەلبەستا (شیوەن) دا باسێ بێ هیڤیبوونا خۆ دکەت، دەمێ ژ چاڤەڕێبوونا یارا خۆ بێ هیڤی دبیت:

((هۆنراوەم بۆ خۆم کرد بە بال

پێی هەلفڕیم دەشتاو دەشت و یالە و یال

خەمم هەلگرت

خۆلی ژانی

هەموو شارەکەمم هەلگرت

چاوەڕوانیم کۆتایی هات

بالەکانم هەلوەری مرد

ئەستێرەیەك شیوەنمی کرد)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٨٤)

د ئەڤێ پارچە هەلبەستێ دا، هەلبەستڤان بێ هیڤی دبیت، دەمێ دبێژیت چاڤەرێبوونا من ب دوماهیك هات و بالێن من هەلوەرین، ئانکو ئێدی من شیانێن چاڤەرێبوونا تە نەمان و ئەز ژناڤدچم و و من چ هیڤی نەماین خۆ ل هیڤیێ بگرم. ب ئەڤێ چەندێ دیاردبیت کو هەلبەستڤان بێ هیڤیبا خۆ بەرامبەر یاراخۆ دەتە دیارکرن.

٢-٤- ڤەگەریان بۆ زارۆکینییێ

ڤەگەڕیان بۆ ڕۆژانێن زارۆکینییێ، یان ژی خۆزی خواستن بۆ زارۆکینییێ گەلەك جاران د هەلبەستێن هەلبەستڤانان دا دهێنە دیتن، کو وەك ڕەهەندەکێ دەروونی شرۆڤەکرن بۆ دهێتە کرن، ناڤبری ژی د هەلبەستێن خۆ دا چەندین جاران باس ل سەردەمێ زارۆکینییێ دکەت، دەمێ د هەلبەستا (گەڕانەوەیەك بۆ سەرەتا) باس ل هندێ دکەت کو خۆزیا زارۆکبوونێ دخوازیت، دەمێ دبێژیت:

((ئای گەر ئێستا دەمتوانی بە ڕاستی نەك بە خەیال

دەبوومەوە بە منال

چمکی کراسە شۆڕەکەمم

توند توند دەگرت بە دەمم

بەرەو کفری هەلدەڤڕیم بە پێ نەك بە بال)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٩٠)

هەلبەستڤان دبێژیت خۆزی ئەز بامە زارۆکەك و ڤەگەڕیابام زارۆکینییا خۆ، داکو ئەو تشتێ من ڤیابا من کربا، ژبەرکو ئەو نهۆ د ژییەکێ مەزندایە، لەورا نەشێت هەمی کریاران بکەت، لێ ئەگەر زارۆکەك ب کریارەکێ ڕابیت کو نەیا جوان ژی بیت، کەس لومەیا وی زارۆکێ ناکەت، ژبەر هندێ هەلبەستڤان دخوازیت کو زارۆکەك با دا هەر تشتێ وی ڤیابا وی ئەنجامدابا بێ کو کەسەك تشتەکێ بێژیتێ. هەروەسا د هەلبەستەکا دی دا هەستێ ڤەگەڕیانا زارۆکینییێ ل دەڤ هەلبەستڤانی پەیدادبیت، ئەوژی د هەلبەستا (ئەوینێکی تر) دا دبێژیت:

((کە منال بووم

شەیدای پەپوویەیەکی ئال بووم

شەوێ پەپوویەکە سووتا

کەپێ گەییم

شەیدای کچێکی چاز کال بووم)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ١١٧)

هەلبەستڤان ڤەدگەڕیتە ڕۆژانێن زارۆکینی یا خۆ و باسێ وان ڕۆژان دکەت، دەمێ یێ زارۆك ئەو ئەڤینداری پەپۆلەیەکێ بوو، هەتا ئەو مەزنبوو ژی، بۆ ئەڤینداری کچەکێ، ئانکو زارۆکینی یا خۆ ل هەمبەر ژییێ خۆ یێ مەزن بەراورد دکەت و هەردوویان تێکەلی ئێك دکەت، کو د زارۆکینییێ دا ژی وی خەم بۆ پەپوولەکێ دخوارن و نهۆ ژی ب هەمان شێوە خەمێ بۆ کچەکێ دخۆت. د هەلبەستەکا دی دا ب ناڤێ (هەر دێمەوە) دیسان هەلبەستڤان ڤەدگەڕیت ل سەر دەمێ زارۆکینییا خۆ و دبێژیت:

((ئەمەوە بەمنال و

وەك جاران لاساری دەكەم..

دێم و پردی گەڕانەوە دەسوتێنم

دێم و دەیكەم بە قەعدەیەك بۆ

مەلۆتكەی ماڵێكی هەژار)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ١٧٣)

هەلبەستڤان هیڤی و خەیالا زارۆكینی یا خۆ دكەت و وی دڤێت ببیتە زارۆكەك، داكو بشێت ب ئازادی ل هەر جهەكێ وی بڤێت بهێت و بچیت، ژبەركو ئەو نهۆ یێ د ژییەكێ مەزن دا، لەورا نەشێت ب سەربەستی ئەو هەستێ د دل و دەروونێ ئەوی دا هەی دەرببڕیت، لەورا خۆزی یا زارۆكینی یا خۆ دخوازیت.

٢-٥- غەریبی و دووری

غەریبی و دووراتی ئێكە ژ وان لایەنێن كو كارتێكرنێ ل سەر دەروونێ مرۆڤی دكەن، هەلبەستڤان ژی ژبەر دوویراتی یا هەلبەستڤانی بۆ وەلاتێ وی و یارا وی، د پرانی یا جاران دا باس ل دەردێ دووری یێ و غەریبی یا خۆ دكەت، هەروەك د هەلبەستا (سەرەتای دوا كۆتایی گورانییە كێویلەكە) باس ل دەردێ غەربی یێ و دووری یێ دكەت:

((تۆ نازانی شاعرێكی دووره ولات

چۆن دەگەڕێت و كۆچ دەكات

لە كیشوەرە وەرزی سۆزا

تا بە مانگی خەیاڵ دەگات..))

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٩٤)

هەلبەستڤان ئاماژەیێ ب دووراتی یا خۆ ژ وەلاتێ خۆ ددەت، ئانكو ئەو ژ وەلاتێ خۆ یێ دووره، ئەڤ د ووراتی یا وی بوویە ئەگەرێ هندێ خۆ ئەو ژ حەز و هیڤییێن خۆ دوورتر بیت، ژبەركو وەسا دیارە یارا هەلبەستڤانی نە ل گەل وی دایە، و هەلبەستڤان یێ ل وەلاتەكێ غەریبی یا و یارا وی ل وەلاتەكێ دیە، ژبەرهندێ مانا هەلبەستڤانی ل وی وەلاتی چ خۆشییەكێ ناگەهینتیە وی. هەر سەبارەت غەریبییێ و دویراتییێ هەلبەستڤان د هەلبەستا (كۆچێك لە وەرزێكی تردا) دیسان باس لێ دكەت و دبێژیت:

((هەر چار دەورمیان كرد بە دیوار

نەیانزانی هۆنراوە

وەك چۆلەكە بە پەناوە

ماچەكانم دەبا بۆ یار

نامەكانم دەبا بۆ شار

وایانزانی بە چەند شوورە و دیوارێ

پەیوەندیمان دەوەرێنن)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٩٥)

هەلبەستڤانی چ د دەستان دا نەمایە، ژبلی هندێ كو ئەو ب ڕێكا هەلبەستێن خۆ، خۆ بگەهینتیە وەلاتێ خۆ و هەروەسا یارا خۆ ئەوا ژ وی دوور، لەورا د هەلبەستا خۆ دا دبێژیت كو ئەو ب ڕێكا ڤەهاندنا هەلبەستێ ئەو هیڤی یا وی هەی تێدا دادرێژیت و هەست و حەزێن خۆ ل سەر لاپەرێ تژی دكەت و بجهدهینیت.

٢-٦- ڕەشبینی

ڕەشبینی ئێكە ژ ڕەهەندێن دی یێن دەروونی كو كارتێكرنەكا نەرێنی ل سەر هەست و سۆز و هزرو بیرێن مرۆڤی دكەت، د هەلبەستێن (هەلیف هەلمەت) یدا لایەنێ ڕەشبینی یێ دهێتە دیتن، دەمێ ئەو د هەلبەستا (شەپۆلێك لە كەژاوەی ووشەی مەرگا) دا باس لێ دكەت:

((نە لە سروشتا جوانی ئەبینم

نە لە سێبەری ئاسۆی تەمەنما

نە خۆزگەم ماوە نە خەو بینینم

نە تۆزێ ئارام وا لە دیمەنا)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٥٠)

ل ڤێرێ هەلبەستڤان باسێ دیتنا خۆ بۆ دەوروبەرێن خۆ دکەت، ئەو دیمەنێن د سروشتی دا چ جوانییەکێ نابینیت و وەسا دبینت کو وی چ هیڤیی نینن و چ خەون نینن هەتا بۆ بژیت، نڤیسەر چ خۆشی و ئارامییێ ژ وان دیمەنان نابینت ئەوێن ل پێش چاڤێن وی هەین، هەر تشتی ب شێوەیەکێ نەرێنی و ڕەشبینی تەماشەدکەت، ژبەر هندێ چ خۆشییەکێ ژ دەورووبەرێ خۆ نابینیت و ئەڤێ چەندێ کارتێکرنەکا مەزن ل سەر هەست و سۆزێن وی کری یە. د هەلبەستەکا دی دا ژی لایەنێ ڕەشبینی یا هەلبەستڤانی دیاردبیت، دەمێ د هەلبەستا(یەکەم دلدار) دبێژیت:

((من ئازارم بۆ جێماوە وەکو میرات

پاسەپۆرتە و پێی دەگەڕێم

هەزار بەندەر هەزار وەلات..

کەس ناتوانێ ئازارم لێ قەدەغەکات..

ئەشێ ڕۆژێ لە ڕۆژان

بەهەزاران وشەی جوان

پەیکەرێك دروستکەم بۆ ئازار

نازی بێنم یەکەم دلدار)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ١٢٠)

هەلبەستڤان ڕەشبینی یا خۆ ل هەمبەر ژیانێ ددەتە دیارکرن و هزرێن نەرێنی ل دۆر ژیانا خۆ دکەت، ئەو وەسا هزردکەت کو خەمێن دونیایێ هەمی بەهرا وی دا و هەڤالێن وینە و نەشێت ب چ ڕەنگان خۆ ژێ ڕزگاربکەت، لەورا چ ڕێکان نابینیت هەتا ژ وان ئازاران ڕزگاربببیت، لەورا دبێژیت کو ئەز کیڤە بچم و ل چەند وەلاتان بگەڕم هەر خۆدانێ خەم و ئازارێن خۆمە. هەردیسان د هەلبەستەکا دی دا ب ناڤێ (دەرمانی پێکەنین) باس ل ڕەشبینی یێ دکەت و دبێژیت:

((ئێمە لە چەرخێکدا دەژین

خەمی تیا بووە بە : هەنگوین

بە دۆندرمە..

بە ئەسپرین

ئەم سەردەیە

سەدەی مشك و کوللەیە

یەدەی برین

لە چ دەرمانخانەیەك

دەرمان هەیە

بۆ پێکەنین؟)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٢١٠)

هزروبیرێن هەلبەستڤانی ل دۆر ژیانا وی سەردەمی ب ئەڤی شێوەینە کو سەردەمەکێ کەسانێن وەکی گیانەوەرانە، ئانکو مرۆڤ تێدا د بێ ڕێزن و تێنەگەهشتینە، ب ئەڤێ چەندێ هەلبەستڤان ڕەشبینی یا خۆ ل هەمبەر ژیانێ و ئەو سەردەمێ ئەو تێدا دژیت دەردبڕیت.

٢-٧- بتنێبوون

بتنێبوون وەك بنەمایەکێ دەروونی دشێت کارتێکرنەکا مەزن ل دەروونێ مرۆڤی بکەت، گەلەك جاران دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا نەخۆشییێن دەروونی، ژبەر هندێ ب ڕەهەندەك و لایەنەکێ دەروونی دهێتە هەژماتن، هەلبەستڤان د ناڤ هەلبەستێن خۆ دا باسێ بتنێبوونێ کری یە و باس ل دەردێ تەنیایێ دکەت، دەمێ د هەلبەستا (شەپۆلێك لە کەژاوەی ووشەی مەرگا) دا دبێژیت:

((لە تاریکایی بێ کۆتایی دا

هەموو چپەیەك داخێکە بۆ من

هەموو تاپۆیەك لە بتنێبووندا

ئەخاتە دڵم موچڕکەی مردن)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٥٠)

ژبەر بتنێبوونا هەلبەستڤانی، ئەو کەڤتی یە د دەردەکێ گەلەك گراندا، هەر تشتەکێ دبینیت چ خۆشییەکێ ب دیتنا وی دیمەنی نابینیت، ئەڤ بتنێبوونا وی و نەبوونا کەسەکێ دگەل وي دا، وی بەرەڤ مرنێ دبیت، ژبەرکو ب دیتنا وی بتنێبوون ئەگەرەکە مرۆڤی بشکێنیت و لاوازبکەت. د هەلبەستەکا دی دا ب بتنێبوون ئەگەرێ نڤیسینا خۆ ددەتە دیارکرن:

(بۆ ئەو ڕۆژەی کە هالی ئەکشێ)

((بۆ یەکەمجار...بۆ یەکەمجار

ئەنووسم داستانی دوو دلداری

بەبێ دایك بەبێ باوك بەبێ یار

ئەگەڕێم بۆ شوێن پێی بەهار

من ئەمەوێ ئاگرەکەم گەشاوە بێ

من ئەمەوێ فرمێسکەکەم هۆنراوە بێ

من ئەمەوێ ڕۆخسارەکەم

تابلۆیەك بێ... تیا بکێشرێ

وێنەی خەمی شارەکەم)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٦٨)

هەروەك دیار هەلبەستڤان د هەلبەستا (بۆ ئەو ڕۆژەی کە هالی ئەکشێ) دا دەتە دیارکرن کو ئەو کەسەکێ بێ خودانە و بێ دایك و بێ باب و بێ یارە، ئەڤ بتنێبوونا وی دبیتە ئەگەرێ هندێ کو وێ هەلبەستێ بنڤیسیت و هەستێن بتنێبوونا خۆ تێدا دەربڕیت، لەورا ب ڕێکا وێ هەلبەستێ باسێ وێ ئێش و ئازارا خۆ دکەت، ئەوا ژ دەردێ تنێبوونێ دا تووشبوویێ.

٢-٨- هەلچوون

هەلچوون، ئانکو کونترۆلنەکرنا هەست و سۆزێن خۆ و تەقاندنا هەست و سۆزانە، ژبەر گەلەك ئەگەران، هەلبەستڤان د هەلبەستێن خۆ دا وەسا دەتە دیارکرن کو ئێدی ئەو نەشێت بەرهەنگاری یا هەست و سۆزێن خۆ بکەت، لەورا هەر تشتێ وی بڤێت بکەت ب ڕێکا هەلبەستێ دەردبڕیت و دبێژیت، هەروەك د هەلبەستا (شتێك دەربارەی هۆنراو) ئەڤی هەستێ خۆ دەتە دیارکرن:

((بەدرێژایی شەوی بیابانی ژیان

هەلبەست وەکو کچێکی جوان

ماچم دەکاو جار جار ماچم دەداتێ

ماچی ئاگر

ماچی شەکر

ماچی باران)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ٨١)

هەلبەستڤان د هەست و سۆزێن خۆ دا هەلدچیت و باسێ وان هەست و حەزو ڤیانێن خۆ یێن غەریزی دکەت، ئەوێن فرۆیدی باس لێ کرین دەمێ د کەسایەتی یا (ئەو) دا دەتە دیارکرن، هەلبەستڤان ژی دەمێ دبێژیت ماچی ئاگر و ماچی شەکر و ماچی باران، ئێدی ئەو نەشێت کونترۆلێ ل سەر حەزو ڤیانێن خۆ یێن ڤەشارتی بکەت، ژبەر وێ حەزکرنا زێدە بەرانبەر یارا وی، لەورا بۆ خۆ وەسا دبینیت کو ئەو نێزیکێ یارا خۆیە و وێ ماچی دکەت و هەست و حەزێن خۆ ل بەرانبەر یارا خۆ دا دەتە دیارکرن. هەروەسا د هەلبەستەکا دی دا ب ناڤێ(ماچ) دیسان باسێ حەزو ڤیانێن خۆ دکەت:

((ماچەکانم دەبن بە هەور...

ئاسمان ئاسمان دوات دەکەون..

لە سەر تەلی پەنجەرەکەی ژوورەکەتدا

وەك پە ڕەسێلکە دەخەون...

لە شوێنت دێن..

لە هەچ شوێنێ بۆنی تۆ بێ

بەرەو ئەوێ دەوروژێن)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ١٠٠)

د ئەڤێ هەلبەستێ دا هەلبەستڤان دووبارە باسێ غەریزەیا خۆ دکەت، ئانکو باسێ (ئەو) دکەت، دەمێ باسێ وان ماچان دکەت یێن وی دڤێت ل یارا خۆ بدەت، ژبەر هندێ ئەو ل ڕێکەکا دوورە و نەشێت خۆ بگەهینیتە یارا خۆ و هەست و سۆزێن خۆ ل بەرانبەر وێ دا دەربڕیت، لەورا ب ڕێکا هەلبەستا خۆ وان حەزو ڤیانا دەتە دیارکرن و ژ ناخێ خۆ دهینیتە دەر.

٢-٩- بێ بەهربوون (نەگەهشتن)

بێ بەهربوون ژ تشتەکێ دبیتە ئەگەر کو تاکەکەس هەست ب نەخۆشی و خەمگینی یێ بکەت و بکەڤیتە د بوارەکێ دەروونی یێ گران دا، هەلبەستڤان د چەند هەلبەستەکێن خۆ دا باس ل بێ بەهربوونا خۆ ژ هیڤی و حەزێن خۆ دبینیت، هەروەك د هەلبەستا (خەیال) دا ددەتە دیارکرن:

((وا هەست دەکەم هەزاران شار

هەزاران دەریاو ڕووبار

هەزاران دار

هەزاران پەپوولەو دلدار

لە دڵمان و هی منن

هەر کە دەستیان بۆ دەبەم

گشتیان ونن)).

(هەڵمەت، ٢٠١٤: ١٣٠)

ل ئەڤێرێ دیاردبیت کو ئەو یێ بێ بەهرە ژ دیمەنێن جوان وەکی دەریا و ڕووبار و بێ بەهرە ژ وەلاتێ خۆ و هەروەسا ژ وان پەپوولەیان ئەوێن کو وی دڤێت بگەهیتێ ئەڤە هەمی د ناخێ وی دا هەنە و وی دڤێت بگەهیتە ئەڤان هیڤیان، لێ ئەڤە ژ وی د دوورن و یێ بێ بەهرە ژ وی تشتێ د دل و دەروونێ خۆدا دخوازیت. د هەلبەستەکا دی دا ب ناڤێ(تۆ هەر لە دڵمای) هەلبەستڤان باسێ بێ بەهربوونا خۆ ژ ئەڤینا یارا خۆ دکەت:

((نیوەی دڵم عەشقە

نیوەکەی تری شیعرە

تۆ نە لە عەشق

دەزانی و

نەلە شیعر

من لە پشتی هەموو پەنجەرەیەکی

کراوەو داخراودا

بۆتۆ دەگەڕێم و

تۆش

هەر لە دڵمدای...)).

(هەڵمەت، ٢٠١٤: ١٦٨)

هەرچەندە هەلبەستڤان نەگەهشتییە وێ ئەڤینا د دلێ وی دا و یێ بێ بەهرە ژ وێ ئەڤینێ ئەوا وی دڤێت بگەهیتێ، لێ هەر یارا وی د دلێ ئەوی دا یە و نەشێت ژبیربکەت، ژبەرهندێ بەردەوام پێکولا هندێ دکەت کو ب هەر ڕێکەکێ خۆ بگەهینتیە یارا خۆ و ئەو تشتێ وی دڤێت بدەستخۆڤەبهینیت.

٢-١٠- ژ دەستدان

ژ دەستدان وەك ئێك ژ دیاردەیێن نەخۆش و دلگران و ب زەحمەت، گەلەك جاران مرۆڤ د ژیانا خۆ دا تشتەکێ ژ دەست ددەت و بۆ وی تشتی گەلەك خەمیگن دبیت، لەورا دبیتە ئەگەر کو کارتێکرنەکا گەلەك مەزن ل ناخ و دەروونێ مرۆڤی بکەت، ئەڤ چەندە د هەلبەستێن ناڤبری دا دهێتە دیتن، دەمێ باسێ ژ دەستدانا خویشکا خۆ دکەت و د هەلبەستا (بۆ خوشکێکی جوانەمەرگم) دادبێژیت:

((خۆ تۆ...بەفری بنار نەبووی

بۆچی وازوو توایتەوە..

خۆتۆ چرای شەوی ماڵە هەژار نەبووی...

بۆچی وازوو کوژایتەوە

بۆ ئەوەی من ئەوندە گەلەک خەمت نەخۆم

بۆ ئەوەی کە فرمێسکی من

بۆ ڕیشۆڵەی ژانی تینوی هەمووجیهان

نەبێ بۆ گۆم

بۆ ئەوەی کە ...زەوی نەیتە زیندان

خۆشەویستیت کۆتی ئەستۆم

بۆچی ڕۆژێ لە ڕۆژان

دلمت نەشکان..)).

(هەلمەت، ٢٠١٤: ١٧٢)

هەلبەستڤان باسێ ژ دەستدانا خویشکا خۆ دکەت، وەسا دیارە کو هێشتا زووی بوویە بۆ ئەوێ کو ئەو ژ ئەڤێ دونیایێ باربکەت، ئەو دبێژیت کو تو نەکەسەکا ژ هەژی بوویی هەتا ژ ئەڤێ دونیایێ باربکەی و تو نەکەسەکا هەژار بووی هەتا ژ هەژاری بمری، ژبەر کو هەلبەستڤان گەلەك خەمباربوویە ژ دەستدانا خویشکا خۆ، ئەو پێکۆلێ دکەت فرمێسکان نەڕێژیت و خەما خۆ ڤەشێریت د دلێ خۆ دا.

ئەنجام

ل دوماهی یێ ئەم گەهشتیینە ئەڤان ئەنجامێن ل خوارێ:

١. ڕەخنەیا دەروونی وەك ئێك ژ بنەماییێن سەرەکی یێن ڕەخنەیا ئەدەبی، شرۆڤەکرنا دەقێ ئەدەبی یە ژ لایێ دەروونی ڤە و کاریگەری و کارتێکرنێن دەروونی ل سەر نڤیسەری ددەتە دیارکرن.

٢. د هەلبەستێن (لەتیف هەلمەت) دا، ڕەخنەیا دەروونی ب شێوەیەکێ گەلەك بەرچاڤ دهێتە دیتن، هەلبەستڤان باسێ دەرد و ئێش و ئازارێن خۆ دکەت،

ئەوێن کارتێکرن ل سەر دەروونێ وی کرین.

٣. ئەو لایەنێن دەروونی، ئەوێن گرێدایی ب دەروونێ نڤیسەری ڤە د ئەڤان خالان دا دهێنە دیتن(خەم، خەوبینین، بێ هیڤیبوون، ڤەگەڕیان بۆ زارۆکینی یێ، غەریبی و دووری، ڕەشبینی، بتنێبوون، هەلچوون، بێ بەهربوون و ژ دەستدان).

٤. پتریا ئەو لایەنێ کو د هەلبەستێن هەلبەستڤانی دا ڕەنگڤەدایی، لایەنێ (ڤەگەڕیان بۆ زارۆکینی یێ و ڕەشبینی یە).

٥. ڕەهەندێ (بێ هیڤیبوون و ژ دەستدان) ژ وان ڕەهەندێن دەروونینە، ئەوێن ب شێوەیەکێ کێم هەلبەستڤانی باس لێ کری.

لیستا ژێدەران

زمانێ کوردی:

أ. پەرتووك:

١. برێسلێر، چارلز(٢٠٠٢)، ڕەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی، بلاوکراوەی ئاراس، هەولێر.

٢. حاجی، عبدی (٢٠٠٨)، چەند تیۆرەکێن ڕەخنا ئەدەبی، چاپخانا خانی، دهۆك.

٣. حوسێن، هیمداد (٢٠٠٧)، دەروازەیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبیی کودی، چاپخانەی خانی، دهۆك.

٤. دۆسکی، محەمەد ئەمین (٢٠٠٨)، فەرهەنگا سپیرێز عەرەبی - کوردی، چاپخانەیا حاجی هاشم، هەولێر.

٥. ڕەسوول، هەلمەت بایز (٢٠١٢)، ڕەهەندی دەروونی لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا، چاپخانەی موکریانی، هەولێر.

٦. سەلام ناوخۆش(٢٠٠٦)، فەرهەنگی ئۆکسفۆردی نوێ، چاپی سێهەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری - هەولێر.

٧. عەبدولا، پێش ڕەو (٢٠١٢)، سایکۆلۆژیای شیعری کوردی.

٨. لیژنەیەك، وەزارەتا پەروەردێ(٢٠١٨)، زمان و ئەدەبێ کوردی، چاپا پێنجێ، ڕێڤەبەریا گشتی یا پرۆگرام و چە پە مە نیان.

٩. مایی و صدیق، سیف اللە علی و سیار ممّلا (٢٠٢٠)، ئەلفرید ئادلەر- تێگەهشتنا سروشتێ مرۆڤان، چاپخانا تەهران، ئیران.

١٠. هەلمەت، لەتیف(٢٠١٤)، دیوانی لەتیف هەلمەت، بلاوکراوەی ناوەندی غەزەلنووس، هەولێر.

١١. یاسین، ئەحمەد (٢٠١٥)، بنەماییێن ڕەخنەیا ئەدەبی د ڕۆژنامەڤانیا دەڤەرا بادینان دا (ڕۆژنامەیا وار وەك نموونە)، چاپخانا خانی، دهۆك.

ب. نامەیێن ئەکادیمی:

١٢. پێش ڕەو عبداللە حمە غەریب(٢٠١١)، شیعرەکانی(بەختیار عەلی) لە ڕوانگەی دەروونشیکارییەوە، نامەی ماستەر، مۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، هە ولێر.

١٣. عیسا، هاوژین صلیوە عیسا(٢٠٠٨)، ڕەهەندی دەروونی لەشیعرەکانی لەتیف هەلمەتدا، نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی کۆیە.

١٤. کارزان کریم أمین(٢٠٠٩)، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

ت. گۆڤار:

١٥. ڕێبین خەلیل قادر(٢٠٢٣)، دەقی (لەدەستم دێ)ی (عەبدولا پەشێو) لە ڕوانگەی ڕەخنەی دەروونشیکارییەوە، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە(٥٦).

زمانێ عەرەبی:

١٦. امین خلیل بیدس(١٩٨٦) قضیا فی التحلیل النفسی، گبعة الخامسة، دار الافاق الجدیدە، بیروت.

١٧. برکة و أخرون(٢٠٠٢)، مبادیء تحلیل النصو الادبیة، دار نوبار للطباعة، القاهرة.

١٨. حنا الفاخوري(١٩٦٠)، تاریخ الادب العربي، المطبعة البولسیة، بیروت.

١٩. محمد مندور(١٩٤٨)، الادب و النقد، نهضة للطباعة و النشر و التوزیع، الفجالة، القاهرە.

٢٠. ولید قصاب (٢٠٠٧)، مناهج النقد الادبی الاحدیث(رؤیة اسلامیة)، دار الفکر، دمشق.